

ТКАЧОВА О. В.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінології
та кримінально-виконавчого права
(Національний юридичний університет імені
Ярослава Мудрого)

УДК 343.8

ГАЛУЗЕВІ ЗАСАДИ ЗМІН КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОГО ЗАКОНОДАВСТВА У ПИТАННЯХ ЗАЛУЧЕННЯ ЗАСУДЖЕНИХ ДО СУСПІЛЬНО-КОРИСНОЇ ПРАЦІ

Визначено оптимальне співвідношення базових галузевих засад залучення засуджених до суспільно-корисної праці, закріплених у відомчих нормативних актах, з вихідними положеннями кримінально-виконавчого та трудового законодавства. Встановлено, що, незважаючи на широке обговорення в наукових колах досліджуваної проблеми, дотепер не сформульовано чітких критеріїв до визначення ступеню зв'язків між названими галузями нормативного визначення. Стверджується, що галузевий вплив на стан організації праці засуджених в умовах виконання покарань нині є визначальним та таким, що спричиняє корегування чинних законодавчих актів.

Ключові слова: Державна пенітенціарна служба України, Кримінально-виконавчий кодекс України, праця засуджених, кримінально-виконавче законодавство.

Определено оптимальное соотношение базовых отраслевых принципов привлечения осужденных к общественно-полезному труду, закрепленных в ведомственных нормативных актах, с исходными положениями уголовно-исполнительного и трудового законодательства. Установлено, что, несмотря на широкое обсуждение в научных кругах исследуемой проблемы, до сих пор не сформулированы четкие критерии определения степени связей между названными отраслями нормативного регулирования. Утверждается, что отраслевое влияние на состояние организации труда осужденных в учреждениях исполнения наказаний сегодня является определяющим и вызывает корректировки действующих законодательных актов.

Ключевые слова: Государственная пенитенциарная служба Украины, Уголовно-исполнительный кодекс Украины, труд осужденных, уголовно-исполнительное законодательство.

Determined the optimal ratio of base branch principles of convicts to socially useful labor embodied in the departmental regulations, with the original provisions of the penitentiary and labor legislation. Found that despite the extensive discussion in the scientific community study the problem still do not have clear criteria for determining the extent of linkages between these sectors for regulation. It is argued that sectoral impact on the organization of labor of convicts in penal institutions today is the determining causes and corrections of existing legislation.

Key words: State Penitentiary Service of Ukraine, the Penal Code of Ukraine, the labor of convicts, penal legislation.

Вступ. У науці кримінально-виконавчого права сталою є думка, що норми кримінально-виконавчого права покликані регулювати взаємодію суб'єктів кримінально-виконавчих правовідносин з реалізації їхніх прав і обов'язків відповідно до передбачуваної моделі кримінально-виконавчої діяльності адміністрації органів і установ виконання покарань і зразка поведінки засуджених. Особливої актуальності це питання набуває у процесі залучення засуджених до суспільно-корисної праці, оскільки остання виступає одним з потужних засобів виправлення і ресоціалізації засуджених. Водночас порядок залучення засуджених до праці врегульований різними галузями законодавства: трудового та кримінально-виконавчого. Саме через специфіку порядку залучення засуджених до праці, зумовлену особливостями процесу виконання покарання у виді позбавлення волі, вихідні галузеві засади цієї діяльності доволі часто набувають вирішального значення, підміняючи собою основні принципи базових галузей права, зокрема, трудового.

При проведенні дослідження проблеми співвідношення відомчого правового регулювання залучення засуджених до суспільно-корисної праці з загальним трудовим законодавством було встановлено, що, незважаючи на її широке обговорення в наукових колах, дотепер не сформульовано чітких критеріїв до визначення ступеню зв'язків між названими галузями нормативного визначення. При цьому слід відмітити вагомий вклад в розробку проблеми відомчої нормотворчості у загальному виді таких вчених, як К.А. Автухов, В.А. Бадира, І.Г. Богатирьов, А.П. Гель, Т.А. Денисова, В.В. Дрижак, О.Л. Караман, О.В. Лисодед, С.В.

Лучко, Л. П. Оніка, М.В.Романов, А. Х. Степанюк, С.О. Чебоненко, І.С. Яковець. Однак питання визначення найкращого поєднання базових засад кримінально-виконавчого та трудового права в сфері трудових правовідносин засуджених детально не вивчалися.

Постановка завдання. Метою статті є визначення оптимального співвідношення базових галузевих засад залучення засуджених до суспільно-корисної праці, закріплених у відомчих нормативних актах, з вихідними положеннями кримінально-виконавчого та трудового законодавства.

Результати дослідження. За загальним значенням галузеві засади удосконалення кримінально-виконавчого законодавства можна визначити як закріплені в нормативних актах вихідні положення, що відбивають панівні ідеї і визначають сутність організації і діяльності компетентних державних органів щодо порядку виконання-відбування кримінальних покарань в цілому та у трудовій сфері зокрема. Фахівці відзначають, що залучення засуджених до позбавлення волі до праці буде ефективним засобом виправлення й ресоціалізації при дотриманні наступних положень: 1) праця має на меті не отримання прибутку, а спрямована на створення умов для самозабезпечення на свободі; 2) пропонується праця відповідає потребам ринку праці на свободі; 3) організація праці та її оплата відбувається на тих же засадах, що й праця громадян на свободі; 4) праця в місцях позбавлення волі є правом засудженого [1, с. 128-129].

Але для практичної реалізації зазначених підходів вони повинні знайти своє відбиття у відповідних галузевих інститутах та принципах кримінально-виконавчого права, Кримінально-виконавчому кодексі України (далі – КВК України), а також керівних структур Державної кримінально-виконавчої служби України. При цьому загальні засади організації праці в місцях позбавлення волі повинно ґрунтуватися на існуючих в трудовому праві засадах.

У науці трудового права констатується, що правове регулювання праці завжди здійснюється шляхом вирішення двох проблем: виробничої й соціальної. Актуальною була і є необхідність погодження інтересів роботодавця й працівника. При цьому необхідно враховувати, що процес становлення демократичної держави потребує не визначення пріоритету якихось одних інтересів, а, навпаки, погодження інтересів кожної зі сторін. Тільки взаємне задоволення інтересів працівника й роботодавця забезпечуватиме ефективне регулювання праці в ринкових умовах [2]. У зв'язку з цією посилкою актуальності набуває питання правого регулювання та співвідношення галузевих норм при залученні засуджених до праці в період відбування покарання у виді позбавлення волі.

Ряд фахівців стверджують, що «було б неправильним ототожнювати працю засуджених і працю всіх інших громадян України, бо праця засуджених – це особлива праця, і вона має свої, специфічні особливості» [3, с. 190]. На нашу думку, наявність окремих специфічних ознак праці засуджених жодним чином не свідчить про суттєву відмінність її засад та умов від праці вільних громадян. Відправним моментом у цьому питанні є положення ч. 3 ст. 63 Конституції України, в якій закріплено, що засуджений користується всіма правами людини і громадянина, за винятком обмежень, які визначені законом і встановлені вироком суду. Близько до тексту цієї норми сформульовано і зміст ч. 2 ст. 7 КВК України, за якою засуджені користуються всіма правами людини та громадянина, передбаченими Конституцією України, за винятком обмежень, визначених цим Кодексом, законами України і встановлених вироком суду. Звідси витікає, що праця засуджених повинна здійснюватись відповідно до засад, визначених у трудовому законодавстві, натомість її специфіка передбачається законодавством кримінально-виконавчим.

Загальні умови праці засуджених до позбавлення волі сформульовані у ст. 119 КВК України, за якою для осіб, які відбувають покарання у виді позбавлення волі, робочий тиждень не може перевищувати норму тривалості робочого часу, встановленого законодавством про працю. Час початку і закінчення роботи (зміни) визначаються адміністрацією колонії. Засуджені звільняються від роботи у вихідні, святкові та неробочі дні, визначені законодавством про працю. З урахуванням характеру виконуваних засудженим робіт допускається підсумований облік робочого часу з тим, щоб тривалість робочого часу за обліковий період не перевищувала нормального числа робочих годин. Праця засуджених організовується з додержанням правил охорони праці, техніки безпеки і виробничої санітарії, встановлених законодавством про працю. Окремі статті КВК України (ст. 120, 121 та 122) присвячені питанням оплати праці таких осіб, відрахуванням з неї та пенсійному забезпеченню. Передбачено, що праця осіб, засуджених до позбавлення волі, оплачується відповідно до її кількості і якості.

Засуджені мають право на загальних підставах на державне пенсійне забезпечення за віком, по інвалідності, у зв'язку з втратою годувальника та в інших випадках, передбачених законом. Особи, яким до відбування покарання призначена пенсія, підлягають державному пенсійному забезпеченню на загальних підставах. Призначена пенсія перераховується органами Пенсійного фонду України за місцем відбування покарання пенсіонера, і з неї відшкодовуються витрати на його утримання у виправній колонії (харчування, речове майно, комунально-побутові послуги та інше), при цьому не менш як двадцять п'ять відсотків пенсії зараховується на особовий рахунок засудженого. Час роботи засуджених у період відбування ними покарання у виді позбавлення волі зараховується у стаж роботи для призначення трудової пенсії після звільнення за умови сплати ними страхових внесків до Пенсійного фонду України в порядку і розмірах,

передбачених законодавством. Засуджені, які втратили працездатність під час відбування покарання, після звільнення їх від покарання мають право на пенсію і на компенсацію шкоди у випадках і у порядку, встановлених законодавством України.

На цьому законодавче визначенням порядку залучення засуджених до праці та її умов закінчується. Подальша деталізація законодавчих норм міститься у підзаконних нормативно-правових актах, що за загальним правилом не можуть суперечити нормам Закону. Але у дійсності праця засуджених останнім часом перетворюється з позитивного елементу режиму та засобу виправлення й ресоціалізації на «рабську» працю з метою отримання надприбутків, незважаючи, що численні дослідження довели: виробництво у в'язниці, за допомогою якого намагаються скласти конкуренцію підприємствами на свободі, несумісне зі справжнім виховним впливом на засуджених. Необхідно розрізняти працю заради прибутку колонії та працю заради виправлення й ресоціалізаційного впливу [4, с. 143].

Натомість наведений підхід можна пояснити. Сприятлива в економічному відношенні держава може ставити більш високі цілі, робити стратегію фундаментальною, а основні форми і методи її реалізації – незалежними від політичних факторів. Натомість в умовах економічної кризи та загального зубожіння населення стратегія перетворень у сфері виконання покарань, як справедливо зазначав свого часу І.В.Шмаров, перебуває у більшій залежності від економічного стану суспільства, ніж від її цілей та принципів [5, с. 191].

ДПтСУ нібито проголошує прогресивне ставлення до праці засуджених, називаючи її одним з ключових засобів виправлення й ресоціалізації. Так, у Концепції зазначено: «В установах виконання покарань значна кількість засуджених має низький освітній рівень та є педагогічно занедбаню. Сучасні підходи до організації виробничої діяльності в ринкових умовах обумовлюють необхідність зміни організаційно-правових форм і принципів діяльності підприємств установ виконання покарань щодо залучення засуджених до суспільно корисної праці, надання пріоритету їх професійно-технічному навчання, формуванню та закріпленню у засуджених трудових навичок як невід'ємної складової процесу їх ресоціалізації» [6]. Однак детальніший аналіз базових нормативних актів призводить до висновку про суто економічний підхід до цієї діяльності.

Так, ДПтСУ наголошує на негативному стані підприємств установ виконання покарань. За даними цієї служби сфера виробничої діяльності (115 спеціалізованих підприємств промислового профілю та 11 – сільськогосподарського) перебуває у критичному стані з огляду на високий рівень їх заборгованості із сплати податків, зборів та обов'язкових платежів – понад 146 млн. грн., яка склалася внаслідок залучення фінансових та матеріальних ресурсів підприємств на вирішення питань щодо створення необхідних умов тримання, харчування, медичного та комунально-побутового забезпечення засуджених і осіб, узятих під варту. Внаслідок залучення обігових коштів підприємств на утримання засуджених та бюджетної інфраструктури підприємства установи виконання покарань втратили значну частину виробничого потенціалу. За існуючого стану справ кількість морально та фізично застарілого устаткування на підприємствах установ виконання покарань до 2015 року складатиме понад 90% усього парку. Потребують розв'язання на законодавчому рівні питання участі підприємств установ виконання покарань у державних програмах та використання продукції, що виробляється, для власних потреб. Через постійний брак замовлень підприємства установ не можуть забезпечити обсягами робіт працездатних засуджених, у той час як, у відповідності з вимогами Кримінально-виконавчого кодексу України, вони мають з нарахованого їм заробітку відшкодувати вартість харчування, одягу, взуття та комунально-побутових послуг, збитки, завдані злочинами, та здійснювати виплати аліментів неповнолітнім дітям (загальна сума позовів за виконавчими листами становить близько 500 млн. грн.) [7].

Звертає на себе увагу й спроба реанімації ідеї щодо самоокупності місць позбавлення волі: «основною метою реалізації пріоритету є забезпечення розвитку матеріально-технічної бази підприємств установ виконання покарань задля створення нових робочих місць для засуджених, їх професійно-технічної підготовки, зменшення навантаження на державний бюджет через відшкодування витрат на утримання засуджених за рахунок доходів від залучення їх до праці, відшкодування матеріальних збитків, завданих державі та громадянам протиправними діями, створення належних умов тримання засуджених і осіб, узятих під варту [7].

І наведені пріоритети починають набувати нормативного закріплення. До 2012 року національне законодавство з питань залучення засуджених до покарання у виді позбавлення волі до праці в цілому відповідало означеному підходу. Так, у ст. 13 Закону України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України» передбачалося, що основним завданням підприємств установ виконання покарань забезпечення професійно-технічного навчання засуджених та залучення їх до праці. Проте Законом України від 16 жовтня 2012 року, який нібито не мав би жодного стосунку до питань працевлаштування засуджених – «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо діяльності Міністерства юстиції України, Міністерства культури України, інших центральних органів виконавчої влади, діяльність яких спрямовується та координується через відповідних міністрів, а також Державного космічного агентства України» – назоване положення було змінено. У теперішній час підприємства установ виконання покарань є державними

підприємствами, які здійснюють господарську діяльність та професійно-технічне навчання засуджених. За такого підходу засуджені сприймаються в якості безкоштовної робочої сили, а праця як позитивний елемент життя людини перетворюється на покарання [8].

Окрім того, на рівні нормативних актів Мініюсту праці засуджених надається додаткове завдання. Зокрема, в Порядку організації виробничої діяльності та залучення засуджених до суспільно корисної праці на підприємствах виправних центрів, виправних та виховних колоній Державної кримінально-виконавчої служби України, затвердженому наказом Міністерства юстиції України від 3 січня 2013 р. № 26/5, який і регулює організацію виробничого процесу на підприємствах виправних центрів, виправних та виховних колоній відповідно до вимог КВК України, Кодексу Законів про працю України, передбачається, що одним з завдань такої праці є «за рахунок заробітної плати збільшення відрахувань коштів на відшкодування наявних майнових зобов'язань особи». Потрібно звернути увагу, що збільшення надходжень передбачається аж ніяк не за рахунок збільшення розміру заробітної плати.

Водночас враховуючи, що з заробітку засуджених відраховуються: податок з доходів фізичних осіб; аліменти; вартість одягу, взуття, білизни (крім вартості спецодягу); вартість харчування, комунально-побутових та інших наданих послуг (крім вартості спецхарчування); за виконавчими листами на користь громадян; за виконавчими листами на користь юридичних осіб; відшкодування матеріальних збитків, заподіяних засудженими державі під час відбування покарання, навряд чи можливо відкласти певну суму для вирішення проблем у соціальній адаптації, з якими стикається майже кожен звільнений з місць позбавлення волі. Тобто праця засуджених втрачає своє справжнє значення.

Наведені зміни також породжують ряд інших запитань. По-перше, сумнівним видається обґрунтування зміни ст. 13 Закону України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України» у зв'язку з покладанням на Міністерство юстиції України функції спрямування та координації діяльності ДКВС України. По-друге, якщо підприємства установ виконання покарань перетворили на підприємства, які здійснюють господарську діяльність, чому правове становище засуджених, які працюють на них, відрізняється від інших осіб, які вступають у трудові відносини з господарюючими суб'єктами? А ці відмінності є доволі суттєвими.

Приміром, Інструкцією про умови праці та заробітну плату засуджених до обмеження волі або позбавлення волі, затвердженою наказом міністерства юстиції України від 7 березня 2013 р. № 396/5, договірна форма передбачається лише стосовно засуджених до обмеження волі. З іншими категоріями засудженими трудові контракти чи угоди не укладаються. У підсумку такі особи не визнаються суб'єктами: а) страхування на випадок безробіття (Закон України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття»); б) загальнообов'язкового державного соціального страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими похованням (Закон України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими похованням») тощо. І отримати зароблену пенсію засуджений може лише за умови наявності в подальшому коштів на їх сплату, оскільки у п.3 ст. 122 КВК України прямо передбачено: «Час роботи засуджених у період відбування ними покарання у виді позбавлення волі зараховується у стаж роботи для призначення трудової пенсії після звільнення за умови сплати ними страхових внесків до Пенсійного фонду України в порядку і розмірах, передбачених законодавством».

Наведений підхід можна було б пояснити, якби залишилась чинною норма стосовно відсутності мети прибутку в підприємств установ виконання покарань, натомість за умови роботи засуджених на господарюючого суб'єкта вона видається порушенням Конституції України.

Незрозумілою є й редакція ч. 4 ст. 122 КВК, відповідно до якої засуджені, що втратили працездатність під час відбування покарання, мають право на пенсію і компенсацію шкоди лише після звільнення від відбування покарання. Тим самим даною нормою засуджені позбавляються права на компенсацію завданої їм шкоди під час відбування покарання, бо таке право з'являється у них лише після звільнення.

На прагнення перетворити місця позбавлення волі на надприбуткові підприємства вказують й тенденції, що намітились у визначенні напрямів подальшого перетворень. Так, на розширеному засіданні колегії ДПТ-СУ, що відбулася 27 вересня 2013 р., представлено доктринальну модель законопроекту «Про пенітенціарну систему в Україні» [9]. Мета цього законопроекту, на думку його розробників, полягає у тому, щоб з позиції сучасних досягнень чинного законодавства, практики виконання і відбування кримінальних покарань, наукових розвідок у зазначеній сфері викласти нове бачення майбутнього функціонування пенітенціарної системи в Україні і реформування Державної пенітенціарної служби України на перспективу. Завданням же є постановка та вирішення існуючих проблемних питань функціонування пенітенціарної системи в Україні та побудови Державної пенітенціарної служби України нового типу, до елементів якого віднесено й пропозицію створення приватних пенітенціарних установ, в яких відбуватимуть покарання особи, засуджені за господарські злочини, яким за вироком суду призначено покарання від 6 до 15 років позбавлення волі, й фінансуватимуться вони за рахунок потужних фінансових компаній та засудженими особами у виді окремих компенсаційних витрат. Таким чином, отримання грошових коштів з засуджених вже за сам факт пере-

бування в місцях позбавлення волі з одночасним утриманням й зароблених коштів свідчить про прагнення максимально комерціалізувати даний напрям діяльності ДПтСУ.

Висновки. У підсумку можемо стверджувати, що галузевий вплив на стан організації праці засуджених в установах виконання покарань нині є визначальним та таким, що спричиняє корегування чинних законодавчих актів. Подібний феномен «нормативної інфляції» призводить до необґрунтованої зростання кількості підзаконних актів, тенденції формування «подвійного права». Означене свідчить про наявність низки негативних тенденцій при виконанні кримінальних покарань взагалі та залученні засуджених до праці зокрема, що потребують уваги та подальшої наукової розробки.

Список використаних джерел:

1. Засоби виправлення і ресоціалізації засуджених до позбавлення волі: монографія / [Степанюк А.Х. та ін.]; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. А.Х. Степанюка; Ін-т вивч. пробл. злочинності НАПрН України. – Х.: Кроссроуд, 2011. – 298 с.
2. Шишман Д.М. Окремі питання укладення колективних договорів // Тенденції розвитку законодавства та удосконалення правозастосовчої практики в сучасних умовах: національний та світовий досвід: матер. міжрегіон. наук.-практ. конф. (26 квітня 2013, м. Івано-Франківськ) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zacon2013.blogspot.com/p/3.html>.
3. Кримінально-виконавче право України: підручн. / В. М. Трубников, В.М. Марченко, О.В. Лисодід, Л.П. Оніка, А.Х. Степанюк; за заг. ред. В.М. Трубникова. – Х.: Право, 2001. – 384 с.
4. Ягунов Д.В. Пенітенціарна система України: історичний розвиток, сучасні проблеми та перспективи реформування: монограф. / Д.В. Ягунов. – Одеса: НАДУ, ОРІДУ, 2006. – 444 с.
5. Уголовно-исполнительное право: учебник / под ред. проф. И.В. Шмарова. – М.: Новый юрист, 1998. – 359 с.
6. Концепція реформування Державної кримінально-виконавчої служби України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/401/2008>.
7. Пріоритети в діяльності Державної пенітенціарної служби України. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kvs.gov.ua/peniten/control/main/uk/publish/article/662619>.
8. Одесские заключенные стали рабам [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://odessa-daily.com.ua/news/odesskie-zaklyuchennye-stali-rabami.html>.
9. Основні питання діяльності ДПтС України розглянуто на розширеному засіданні колегії відомства [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kvs.gov.ua/peniten/control/main/uk/publish/article/692302>.

ЯЩЕНКО А. М.,

кандидат юридичних наук, доцент
кафедри кримінально-правових дисциплін
(Харківський національний
університет внутрішніх справ)

УДК 343.135 (477)

ПОНЯТТЯ ЗАСТОСУВАННЯ ЗАХОДІВ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО ХАРАКТЕРУ

Розглянуті доктринальні точки зору щодо формулювання поняття застосування заходів кримінально-правового характеру; в результаті їх аналізу запропонований власний варіант визначення поняття застосування заходів кримінально-правового характеру.

Ключові слова: заходи кримінально-правового характеру, застосування права, застосування норми кримінального права, застосування кримінального законодавства.

Рассмотрены научные точки зрения относительно определения понятия применение мер уголовно-правового характера. В результате их анализа предложен собственный вариант обозначения понятия применения мер уголовно-правового характера.

Ключевые слова: меры уголовно-правового характера, применение права, применение нормы права, применение уголовного законодательства.

Examined scientific points of view with regard to definition of concept of measures under criminal law. As a result, proposed his own version of the definition of concept of measures under criminal law.

Key words: measures under the criminal law, application of law, administration of law, application of the criminal legislation.

